

Inhoud

1. Inleiding	7
2. Wat is het?	12
3. Doel en werking	25
4. Van anarchisten tot jihadisten	48
5. Oorzaken	65
6. Daden en daders	79
7. Van PFLP tot Mohammed B.	94
8. Wat doen we eraan?	113
Illustratieverantwoording	133
Bronnen per hoofdstuk	134
Verder lezen	137
Verder kijken	139
Over de auteurs	143
Index	145

1. Inleiding

Toespraak François Hollande, president van Frankrijk,
13 november 2015

'Beste landgenoten,

Terwijl ik dit zeg, vinden er in de regio Parijs terroristische aanslagen plaats van ongekennde proporties. Er zijn tientallen doden. Er zijn veel gewonden. Het is verschrikkelijk. We hebben, op mijn bevel, alle mogelijke krachten gemobiliseerd om de terroristen te neutraliseren en om alle betrokken gebieden veilig te maken (...). Op deze moeilijke momenten moeten we – en ik denk hierbij aan de vele slachtoffers, hun families en de gewonden – compassie en solidariteit tonen. Maar we moeten ook eenheid uitstralen en kalm blijven. Geconfronteerd met deze terreur moet Frankrijk sterk blijven, ze moet groots blijven en de overheid moet standvastig zijn. Dat zullen we ook zijn. (...). Frankrijk is een natie die weet hoe ze zich moet verdedigen en die weet hoe ze haar krachten moet mobiliseren, en, nogmaals, ze zal de terroristen verslaan. (...). Ik vraag u vertrouwen te hebben in wat we met onze veiligheidstroepen kunnen doen om onze natie te beschermen tegen terroristische aanslagen. Lang leve de Republiek en lang leve Frankrijk.'

De Franse president François Hollande reageerde geschokt nadat duidelijk werd dat Parijs op 13 november 2015 getroffen was door een serie aanslagen door jihadistische terroristen. Hij gaf in zijn toespraak direct na de aanslagen aan hoe Frankrijk op deze verschrikkingen moest reageren: met concrete maatregelen en met het tonen van maatschappelijke weerbaarheid. De beelden van de aanslagen gingen de hele wereld over en Parijs was dagenlang in het nieuws. Dat gebeurde eerder ook

bij andere grote aanslagen, denk aan die op het openbaar vervoer in Londen (7 juli 2005), Madrid (11 maart 2004), en de aanslagen op het World Trade Center en het Pentagon in de Verenigde Staten (11 september 2001), vaak aangeduid als 9/11, en, langer geleden, de gijzeling van Israëlische atleten tijdens de Olympische Spelen in München in september 1972.

Sinds het begin van de jaren zeventig staat het verschijnsel terrorisme op nationale en internationale veiligheidsagenda's, en dat geldt helemaal sinds de aanslagen in de Verenigde Staten in 2001. Hierop volgde zelfs een '*Global War on Terror*', die onder andere gevoerd werd in Afghanistan en Irak. Die oorlog werd niet gewonnen, zoals recente aanslagen in Europa en met name in de islamitische wereld laten zien. Terrorisme bestaat nog steeds en eist vrijwel dagelijks vele levens, waar ook ter wereld. Wat is nu het beste antwoord op terrorisme? Daarover bestaan zeer uiteenlopende opvattingen, die deels te maken hebben met verschillende opvattingen over wat terrorisme is, hoe je het zou moeten definiëren, hoe het werkt, of waar het vandaan komt. Daaruit blijkt dat terrorisme een subjectief en politiek gevoelig onderwerp is en dat het niet makkelijk te bestrijden is.

Iedereen heeft wel een mening over terrorisme. De reactie op terroristische aanslagen wordt vaak gedreven door politieke belangen. Ze bieden politieke leiders of regeringen bijvoorbeeld de kans om zich meer bevoegdheden toe te eigenen of onderhandelingen met politieke tegenstanders op te schorten. Denk aan de situatie in Israël en de Palestijnse gebieden waar reacties op aanslagen onderdeel vormen van een complex politiek spel. Vaak leidt terrorisme ook tot polarisatie, waarbij groepen in de samenleving tegenover elkaar komen te staan. Voorbeelden zijn de verhoudingen tussen de katholieke en protestantse gemeenschappen in Noord-Ierland ten tijde van de zogenoemde '*Troubles*' (waarover later meer) of anti-islamitische sentimenten na aanslagen zoals die in Parijs in 2015 en Brussel in 2016. En natuurlijk is het

ook een emotioneel beladen onderwerp. Terrorisme bestaat niet enkel uit onze reactie of hoe wij er naar kijken, maar veroorzaakt ook groot menselijk leed. Met name in landen als Irak, Afghanistan, Pakistan en Nigeria is terrorisme helaas aan de orde van de dag en heeft het talloze levens verwoest. In het Westen is het vooral het idee van onze kwetsbaarheid dat voor een emotionele reactie zorgt. De angst voor terrorisme staat hier niet in verhouding tot de kans ooit zelf het slachtoffer van een aanslag te worden, zeker als we dat vergelijken met bovengenoemde landen in Afrika en in het Midden-Oosten. We leven in een samenleving die erin geslaagd is veel risico's en dreigingen bijna tot een minimum te reduceren, of op zijn minst te beheersen. Terrorisme is echter een verschijnsel dat zich niet laat controleren, laat staan dat het uit te bannen is. De oncontroleerbaarheid en vaak ook de onvoorspelbaarheid van terrorisme zijn zaken waar we als samenleving maar moeilijk mee om kunnen gaan.

We hopen in dit boek een beeld te geven van het fenomeen terrorisme en onze reactie daarop. Daartoe beginnen we in hoofdstuk 2 met de definitiekwestie. Iedere lezer die ooit een boek over terrorisme heeft opengeslagen, weet dat het onvermijdelijk is in te gaan op de subjectiviteit en politiek gevoelige aard van het verschijnsel. We behandelen onder andere het cliché dat de één zijn terrorist de ander zijn vrijheidsstrijder is. Denk bijvoorbeeld aan de persoon Nelson Mandela, volgens sommigen ooit een terrorist, maar volgens het toonaangevende tijdschrift *Time Magazine* ook een van de meest invloedrijke personen van de twintigste eeuw.

In hoofdstuk 3 analyseren we de doelen en de werking van terrorisme. Hoe wordt terrorisme ingezet en voor welke politieke doelen? Wat is de tactiek en welke strategie gebruiken terroristen, en wat is de impact daarvan op politiek en samenleving? Vervolgens kijken we in hoofdstuk 4 naar de geschiedenis van terrorisme. Daarvoor gaan we terug naar de tijd van '*propagande par le fait*' ('propaganda door de daad'), waarin

anarchisten het gemunt hadden op koningen, keizerinnen, tsaren en presidenten. Aan de hand van de theorie van David Rapoport nemen we de verschillende golven van terrorisme door: de anarchistische golf, de nationaal-separatistische golf, de linkse golf en de religieuze golf. Na een historisch overzicht proberen we antwoord te geven op de vraag of terrorisme vandaag de dag nu echt zo anders is dan vroeger. Ook kijken we naar eventuele constanten door de tijd heen.

In hoofdstuk 5 onderzoeken we de oorzaken van terrorisme. We laten zien dat er heel veel verschillende en soms ook tegenstrijdige visies over bestaan. Er zijn verschillende academische benaderingen en niveaus die je kunt gebruiken om naar terrorisme te kijken. We bestuderen oorzaken op individueel, groeps- en maatschappelijk niveau. Dit levert een breed palet op aan verklaringen voor terrorisme. Uit dit overzicht blijkt dat voor sommige van de meest genoemde oorzaken van terrorisme vaak het minste bewijs is. Hoofdstuk 6 richt zich op daden en daders. Hoe zit het met het aantal aanslagen, de verschillende typen, het wapengebruik, de doelwitten en de slachtoffers van terrorisme? Daartoe gebruiken we de gegevens van de *Global Terrorism Database* van de University of Maryland. Ook kijken we naar de daders en hoe ze georganiseerd zijn. Specifieke aandacht krijgt het verschijnsel 'lone wolves' met als bekendste voorbeelden Anders Breivik, Ted Kaczynski, bijgenaamd de *Unabomber*, en Volkert van der Graaf – de moordenaar van Pim Fortuyn – al is het bij laatstgenoemde de vraag of je hem een terrorist of een politiek moordenaar moet noemen.

Dit brengt ons bij de geschiedenis van terrorisme in Nederland in hoofdstuk 7. Daar waar we vandaag de dag vooral te maken hebben met jihadistisch terrorisme, was dat in de jaren zeventig en tachtig totaal anders. In die jaren werd Nederland getroffen door veel en zeer verschillende typen aanslagen door Palestijnse groeperingen, de Rote Armee Fraktion (RAF), de Irish Republican Army (IRA) en Zuid-Molukkers. Denk aan

de treinkapingen, die nog steeds gelden als de terroristische acties met de meeste dodelijke slachtoffers in de Nederlandse geschiedenis. We kijken ook naar recente ontwikkelingen rondom het verschijnsel jihadistische strijders die ook wel 'uitreizigers', 'Syriëgangers', 'jihadgangers' of 'jihadreizigers' genoemd worden. Hierna volgt hoofdstuk 8, dat is gewijd aan de tegenhanger van terrorisme: contraterrorisme. We beschrijven daarin verschillende benaderingen voor het bestrijden van terrorisme. Dat kan niet zonder ook naar de neveneffecten te kijken, bijvoorbeeld op het gebied van privacy en mensenrechten. Denk bijvoorbeeld aan de situatie in Guantánamo Bay. Ook gaan we hier in op Nederland en de vraag hoe het contraterrorismebeleid in eigen land tot stand is gekomen en hoe de Nederlandse contraterrorismestrategie eruitziet. Ten slotte kijken we naar hoe we in de toekomst beter zouden kunnen omgaan met de impact van terrorisme, mede gelet op de aanhoudende dreiging en de aanhoudende wens van terroristen om ons te choqueren en te terroriseren.

We hopen de lezer met dit boek aanknopingspunten te bieden om de complexiteit van het verschijnsel te ontwarren en zich zo een genuanceerder beeld van terrorisme te vormen, en zelf een oordeel te ontwikkelen over hoe we het beste met dit verschijnsel zouden moeten omgaan.

2. Wat is het?

Wat is terrorisme nu precies? Als we teruggaan naar de oorsprong van de term dan zien we dat het is afgeleid van de Latijnse woorden ‘*terror*’ – hevige angst, paniek – en ‘*terrere*’ – vervullen met angst of angst aanjagen. Diverse talen, zelfs niet-westerse talen, kennen een woord met als kern ‘*terror*’. In Japan wordt bijvoorbeeld テロリズム (fonetisch: terorizumu) gebruikt en in Indonesië heeft men het over *terorisme*. Wereldwijd wordt de term vrijwel dagelijks gebruikt, maar wat wordt er precies mee bedoeld? Elk woordenboek geeft een andere definitie en internationaal wordt de term verschillend omschreven in wetteksten en verdragen. Daarnaast verschilt de wijze waarop we het verschijnsel nu omschrijven en hoe we tegenwoordig over terrorisme denken en praten, van de wijze waarop we dat in het verleden deden.

De term terrorisme deed zijn intrede ten tijde van de Franse Revolutie, die begon in 1789. Nadat de Franse koning Lodewijk XVI in 1792 was gearresteerd, werd de Eerste Franse Republiek uitgeroepen. De macht kwam in handen van een aantal individuen met zeer radicale ideeën, onder wie Maximilien de Robespierre. Om tegenstanders van de revolutie de mond te snoeren en om verdere chaos in Frankrijk te voorkomen was het volgens Robespierre nodig om ‘*La Terreur*’, ‘het Schrikbewind’, in te voeren. Terrorisme was daarmee zowel een systeem als een praktijk van het zaaien van angst voor politieke doeleinden. Tussen september 1793 en juli 1794 vonden duizenden tegenstanders van de revolutie de dood, vaak onder de guillotine. Hoewel terrorisme met de Franse Revolutie en de daaruit voortkomende Franse Republiek is verbonden, wordt het als verschijnsel toch vooral met het gebruik van geweld door niet-statelijke actoren geassocieerd. Op de vraag of dat terecht of verstandig is, komen we nog terug.

Voordat we kijken hoe terrorisme het beste gedefinieerd kan worden, is het belangrijk op te merken dat terrorisme niet de enige term is die wordt gebruikt om politiek geweld door individuen en groeperingen te beschrijven. Vaak lezen we in kranten over rebellen of extremisten, en we spreken meestal over links- of rechtsextremisten in plaats van links of rechts terrorisme. Anders Breivik – die 77 slachtoffers maakte door een bomaanslag op regeringsgebouwen in Oslo te plegen waarna hij een paar uur later het vuur opende op jonge sociaaldemocraten die in een zomerkamp op het eiland Utøya verbleven – wordt door veel media een rechtsextremist genoemd in plaats van een terrorist. Los van de vraag of de term ‘terrorisme’ al dan niet inwisselbaar is, lukt het vaak niet uit te leggen wat we precies bedoelen als we de term gebruiken. De meningen hierover lopen sterk uiteen. Dit verhindert al jarenlang de vorming van een algemeen geaccepteerde definitie van de term. Waarom is het zo moeilijk om terrorisme eenduidig te definiëren? Dit heeft twee oorzaken: terrorisme is een inherent subjectief begrip en hoe we ernaar kijken hangt af van de context.

Subjectief en contextafhankelijk

Wat we wel en niet terrorisme noemen, hangt af van hoe je het wilt zien. Dezelfde daad kan door de ene partij als terrorisme beoordeeld worden, terwijl de andere het als legitiem geweld beschouwt en het daarom geen terrorisme wil noemen. Het veelgehoorde cliché luidt dan ook: ‘de één zijn terrorist is de ander zijn vrijheidsstrijder’. Neem bijvoorbeeld Abdullah Öcalan, leider van de Koerdische Arbeiderspartij (PKK). De PKK probeert sinds de jaren tachtig met een combinatie van politiek en geweld een autonome Koerdische staat op te richten. De Turkse overheid en Turkse militairen zijn regelmatig doelwit van aanslagen, maar daarnaast komen ook veel burgers om bij de acties van deze groepering. De PKK staat mede daarom op de lijst van terroristische organisaties

van bijvoorbeeld de Verenigde Staten, de Europese Unie en, niet zo verwonderlijk, van Turkije. Öcalan, die sinds 1999 gevangen zit, is voor veel mensen met een Koerdische achtergrond daarentegen beslist geen terrorist, maar iemand die voor een goede zaak strijdt. De huidige ontwikkelingen in Syrië en in Irak plaatsen veel westerse regeringen voor een steeds groter dilemma. In het noorden van Irak en van Syrië zijn het met name Koerdische strijders, '*peshmerga*', die het voortouw nemen in de strijd tegen de organisatie Islamitische Staat (IS). Zij krijgen hulp van PKK-strijders die tijdens de jarenlange acties tegen de Turkse overheid de nodige gevechtservaring hebben opgedaan. Mede dankzij deze hulp zijn de Koerden erin geslaagd stukken grondgebied op IS te heroveren. De samenwerking van de PKK met de lokale Koerdische strijders in Syrië heeft hen daarmee ook impliciet een bondgenoot gemaakt van de Verenigde Staten en andere landen die de peshmerga ondersteunen in de strijd tegen IS. Een ander cliché dient zich daarbij aan: 'de vijand van mijn vijand is mijn vriend'. Toch blijft het de vraag hoe het kan dat landen met de ene – door hen als zodanig aangemerkte – terroristische organisatie strijden tegen de andere. Terrorisme blijkt daarmee erg contextafhankelijk te zijn.

Ook Velupillai Prabhakaran, oprichter en leider van de Liberation Tigers of Tamil Eelam (LTTE of Tamil Tijgers), die probeerde een onafhankelijke Tamilstaat te creëren in het noorden en oosten van Sri Lanka, is een voorbeeld van iemand die zowel terrorist als vrijheidsstrijder genoemd werd. Sommigen beschouwen hem als een typisch voorbeeld van een nationaal-separatistische terrorist, terwijl anderen hem vooral als een held zien die streed voor de rechten van de Tamil-minderheid in Sri Lanka. Deze en andere voorbeelden laten zien dat de terrorist-versus-vrijheidsstrijderdiscussie verband houdt met meningen over de legitimiteit van de gevoerde strijd.

Zelfs als het gaat om Osama Bin Laden, de voormalige leider van Al-Qaida, die verantwoordelijk gehouden wordt voor de aanslagen op 9/11 en vele andere aanslagen, is er geen eensgezindheid. Bin Laden had veel volgelingen en sympathisanten, die hem bewonderden om zijn strijd tegen het buitenlandbeleid van westerse staten en 'ongelovige' en corrupte regimes in de islamitische wereld. Daardoor genoot hij in bepaalde delen van de wereld grote populariteit. Bin Ladens hoofd prijkt nog steeds op kalenders, posters, aanstekers, en zelfs T-shirts.

Hij is niet de enige van wie je prullaria en kledingstukken kunt kopen. Ironisch genoeg is het juist de gevierde antikapitalist Ernesto 'Che' Guevara, die – na zijn dood – een van de

meest gecommmercialiseerde 'terroristen' of 'vrijheidsstrijders' is geworden. T-shirts, truien, aanstekers of kettinghangers: er is geen kledingstuk of gebruiksartikel denkbaar waar zijn hoofd niet op is afgebeeld. In veel tienerkamers hangt zijn poster nog steeds aan de muur, hoewel het te betwijfelen valt hoeveel van zijn bewonderaars daadwerkelijk weten voor welke zaken hij de wapens opnam. 'Che' was als Argentijnse marxistische revolutionair een van de sleutelfiguren van de Cubaanse Revolutie van 1959, waarbij het regime van de corrupte Fulgencio Batista werd afgezet. Hoewel hij in zijn dagen toch vooral een rebellenleider of *guerrillero* was, zou hij vandaag de dag zeer waarschijnlijk door velen als terrorist bestempeld worden vanwege zijn gewelddadige activiteiten.

Deze voorbeelden laten zien dat wat we onder terrorisme verstaan door de tijd heen veranderd is en daarnaast sterk afhankelijk is van de context. Nog een ander voorbeeld van wat we vandaag de dag zeer waarschijnlijk terrorisme zouden noemen, is de moord op de Amerikaanse president William McKinley in 1901. McKinley werd tijdens een bezoek aan een tentoonstelling in de staat New York doodgeschoten door een Poolse immigrant en anarchist. In de kranten die uitkwamen na de aanslag, staat alleen dat de president is neergeschoten door een anarchist. Dat zou tegenwoordig waarschijnlijk heel anders zijn geweest.

Behalve dat ons beeld van terrorisme verandert en we daarom het etiket terrorisme in de loop van de tijd op andere soorten daden en daders plakken, zijn er soms ook politieke redenen om iets wel of niet terrorisme te noemen. Daarvoor is kennis van de (historische) context noodzakelijk. Denk bijvoorbeeld aan Nelson Mandela, de voormalige leider van het Afrikaans Nationaal Congres (ANC), die het gebruik van geweld ooit legitiem achtte om het Zuid-Afrikaanse apartheidregime ten val te brengen. Een aantal politiek leiders was in de jaren tachtig vrij duidelijk in het bestempelen van Mandela als terrorist. De Britse premier Margaret Thatcher,

bijvoorbeeld, noemde het ANC in 1987 een typische terroristische organisatie, terwijl Mandela destijds in veel andere landen niet (meer) als terrorist gezien werd. Thatcher kon zich dit permitteren tegen de achtergrond van de Koude Oorlog en haar uitgesproken afkeer van het communisme. Het ANC en Mandela waren in haar ogen een communistisch gevaar, en vanuit die optiek valt haar uitspraak te verklaren. In Nederland daarentegen werd in datzelfde jaar juist steun betuigd aan Mandela: in Arnhem werd een brug over de rivier de Rijn omgedoopt tot de Nelson Mandelabrug.

Ook kan de visie op een groepering of persoon die terroristisch geweld toepast door de tijd heen veranderen, vaak veroorzaakt door een verandering in het handelen van de persoon of organisatie in kwestie. Een voorbeeld hiervan is Yasser Arafat, voormalig leider van de Palestijnse Bevrijdingsorganisatie (PLO), een groep die door Israël jarenlang als terroristische organisatie werd gezien en die de Verenigde Staten in 1987 aan hun lijst van terroristische organisaties toevoegden. In de jaren daarna ging Arafat zich echter steeds meer inzetten voor een niet-gewelddadige oplossing. Dit leidde er uiteindelijk toe dat hij in 1994 samen met Shimon Peres en Yitzhak Rabin de Nobelprijs voor de Vrede ontving voor zijn inspanningen om het Israëliësch-Palestijns conflict te beslechten, wat uitmondde in de zogeheten Oslo-akkoorden. Toch was het met name voor veel Israëliërs niet te bevatten dat iemand die zich in het niet zo verre verleden schuldig had gemaakt aan terrorisme, een dergelijke onderscheiding kon ontvangen. In hun ogen gold voor Arafat: eens een terrorist, altijd een terrorist.

Door deze subjectiviteit en veranderingen in wat we als terrorisme zien en wat we wel of niet terrorisme willen noemen, is dit verschijnsel moeilijk te definiëren, laat staan dat het lukt tot een algemeen geaccepteerde definitie te komen. Je zou daarom hopen dat wetenschappers in staat zouden zijn meer objectiviteit in de discussie aan te brengen

door een duidelijke lijst met kenmerken van terrorisme te formuleren, die het ons makkelijker zou maken te bepalen wat nu het etiket terrorisme verdient en wat niet. Helaas zijn wetenschappers het onderling ook niet eens. Ook zij worstelen met het probleem van subjectiviteit en context. Bovendien zijn er andere wetenschappelijke categorieën van politiek geweld die min of meer dezelfde elementen lijken te bevatten, en dat maakt de definitiekwestie er niet makkelijker op. Wat is nu precies het verschil tussen een terroristische organisatie en bijvoorbeeld een groep opstandelingen? Daarbij komt dat de kenmerken van dergelijke organisaties en bewegingen in de praktijk vaak bij meerdere categorieën passen, waardoor er eindeloze discussies kunnen ontstaan over welk etiket nu waarop geplakt kan worden. In sommige gevallen lijkt het wel heel duidelijk: de aanval door Tsjetsjeense terroristen op een lagere school in Beslan in de Russische regio Noord-Ossetië of het neerschieten van gezinnen door Al-Shabaab in een winkelcentrum in Nairobi wordt door vrijwel iedereen als een voorbeeld van terrorisme gezien. Maar hoe zit het met groeperingen die terrorisme inzetten tegen burgers als één van de middelen in hun strijd, naast de inzet van een eigen leger tegen een ander leger, zoals IS in Syrië en Irak? Zijn dergelijke groeperingen terroristisch te noemen, of terroristisch en iets anders, bijvoorbeeld een rebellenbeweging of een revolutionaire staat? De definities van dergelijke begrippen overlappen elkaar vaak deels, en dat, plus het feit dat je in de praktijk geconfronteerd wordt met situaties die niet in één hokje passen, maakt het onmogelijk op basis van wetenschappelijke criteria een groepering precies te labelen of te categoriseren.

Belang van een definitie

Hoewel het dus ook voor wetenschappers erg lastig is terrorisme te definiëren, is het de moeite waard om te blijven zoeken naar een definitie. Dit is allereerst van belang, omdat